

УДК 339.137.2

ІЄРАРХІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ РІВНІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН*Вишнякова І.В.*

Розглянуто сутність та термінологічно упорядковано поняття міжнародної та національної конкурентоспроможності, конкурентоспроможності економічних систем і регіональних кластерів. Проаналізовано класифікації рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин. Запропоновано шестирівневу класифікацію, яка доповнена національним рівнем та рівнем економічної системи.

Ключові слова: міжнародна, національна, регіональна конкурентоспроможність; конкурентоспроможність економічної системи та регіонального кластера; рівні конкурентоспроможності.

Останнім часом все більше уваги закордонні та вітчизняні вчені приділяють такому фундаментальному елементу ринкової економічної системи, як конкурентоспроможність. Багаторівневий аналіз поняття «конкурентоспроможність» показав, що фахові дослідження вітчизняних та закордонних вчених орієнтовані на аналіз трактування конкурентоспроможності окремих агрегованих категорій, у якості яких найчастіше розглядаються продукція (товар), підприємства, країни. Низка теоретичних питань щодо сутності поняття конкурентоспроможності економічної системи, національної конкурентоспроможності та конкурентоспроможності регіонів залишаються недостатньо вивченими і потребують подальшого дослідження. Крім того, в джерелах недостатньо висвітлені питання, пов'язані з систематизацією рівнів конкурентоспроможності. Проблема є актуальною тим більш, що досвід європейських, азійських країн, Японії, США та Росії доводить безпосередній зв'язок залежність між якістю оцінки конкурентоспроможності суб'єкта конкурентних відносин з конкретним конкурентним полем, і особливо – з його рівнем.

Мета статті: термінологічно упорядкувати економічні категорії міжнародна та національна конкурентоспроможність, конкурентоспроможність економічної системи та «регіональна конкурентоспроможність» й удосконалити класифікацію рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин. Завдання дослідження:

- проаналізувати термінологічний апарат щодо конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин;
- розглянути та удосконалити існуючу класифікацію рівнів конкурентоспроможності.

Питанням, пов'язаним з конкурентоспроможністю різних об'єктів присвятили дослідження такі вчені як М.Портер, О.Є.Ятранов, І.С.І.Соколенко, І.Ю.Сіваченко, Ю.Г.Козак, Ю.І.Єхануров та інші. Як і будь-яка економічна категорія «конкурентоспроможність» має безліч тлумачень. Аналіз показав, що підходи та розуміння науковцями цієї категорії значно відрізняються – хтось підходить до конкурентоспроможності як до динамічного процесу, інші – як до здатності відповідати певним вимогам, треті – до властивості задоволення потреби, четверті – до положення суб'єкта конкуренції відносно інших і так далі. Конкурентоспроможність не є постійною характеристикою. Зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищах змінюються позиції та думки авторів щодо сутності даного поняття.

Оскільки конкурентоспроможність є складовою механізму конкуренції, вона може бути застосовна до предметів(об'єктів), або суб'єктів (економічна система, країна, галузь, регіон, підприємства тощо) конкуренції.

Багатоаспектність змісту конкуренції зумовлює різноманітність напрямів вивчення її суб'єктів. В центрі уваги постають рівні організації господарських систем, яких сучасна прикладна економічна наука обґрунтовує п'ять [1, с.29]: мікроекономіка, регіональна економіка (мезоекономіка), макроекономіка, міжнародна економіка та глобальна економіка. Визначення кількості рівнів організації господарських систем серед фахівців визиває жваву дискусію. При цьому проблемним є питання

ідентифікації самих рівнів: глобального та міжнародного [2-6], – макрорівня та мезорівня [4]. Аналіз наукових публікацій, що присвячені проблемі конкурентоспроможності, дає підстави стверджувати, що для кожного окремого рівня організацій господарських систем існує своя конкурентоспроможність. Науковцями в спеціальній літературі пропонується декілька ієрархічних класифікацій рівнів конкурентоспроможності суб'єктів економіки:

- трирівневі класифікації, які включають або макро-, мезо- та макрорівень [7-9] або глобальний, макро- і макрорівень [4, 10.]
- чотирирівнева класифікація, яка включає міжнародний, макро-, мезо- та мікрорівень [3], та класифікація з глобальним, макро-, мезо- та мікрорівнем [2,6].

Звертає на себе увагу відсутність класифікацій, які б пропонували рівень економічної системи, від типу якої залежить конкурентоспроможність і країн, і регіонів, і підприємств. Адже не потребує доведення той факт, що рівень конкурентоспроможності країни, орієнтованої на традиційну економіку значно відрізняється від рівня конкурентоспроможності країни з ринковою або змішаною економікою Крім того, фахівці не наводять класифікації, в яких було б включено національний рівень.

За результатами дослідження пропонуємо вдосконалену шестирівневу ієрархічну класифікацію рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин, наведену в таблиці 1.

Таблиця 1

Шестирівнева ієрархічна класифікація рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин

Рівні організації господарських систем	Запропоновані рівні конкурентоспроможності	Суб'єкти, що входять до рівня, згідно з дослідженнями фахівців	Додаткові пропозиції щодо віднесення суб'єктів
5. Глобальний	6. Міжнародний	Транснаціональні корпорації, міжкрайні зіставлення, групи країн, глобалізовані регіони, глобальні (транскордонні) кластери	
4. Міжнародний			
	5. Економічної системи	Країни та регіони, що розвиваються в межах більш домінуючої економічної системи	Економічні системи
	4. Національний	Національна економіка Національні кластери	
3. Макроекономічний	3. Макроекономічний	Країна, народногосподарські комплекси	Промислові кластери
2. Мезоекономічний	2. Мезоекономічний	Галузь, регіон, корпоративні об'єднання підприємств,	Регіональні кластери
1. Мікроекономічний	1. Мікроекономічний	Підприємства, фірми, виробництва, сім'я	Мережеві об'єднання (сімейні кластери)

Класифікація враховує безпосередню залежність верхнього щабля від нижнього – за відсутності мікроекономічного рівня конкурентоспроможності відпадає ценз розглядати макроекономічний і т.д. Оскільки дискусію викликають верхня рівні, почнемо саме з них.

Міжнародний рівень. Аналіз різних джерел дозволив виявити проблему ідентифікації конкурентоспроможності глобальної та міжнародної економіки. Огляд публікацій дещо роз'яснює ситуацію. Зупинимось на інтерпретації категорії «міжнародна конкурентоспроможність» науковцями. Достатньо ємне поняття, яке містить основні параметри міжнародної (глобальної) конкурентоспроможності, дається в дослідженні Калужнової Н.Я., згідно з якою міжнародна (глобальна) конкурентоспроможність означає здатність, по-перше, сприймати нові знання та тенденції світового розвитку, пристосовуватись до них і пристосовувати їх до себе таким чином, щоб включитися у глобальні процеси, не руйнуючи внутрішньої цілісності і зберігаючи свою національно-культурну ідентичність, по-друге, конкурувати та відвойовувати собі гідне місце в системі міжнародного те-

риторіального поділу праці [6, с.83-88]. Огородникова Ю.Г. до глобального рівня відносить «межстрановые сопоставления» [2]. Автор не пояснює, що вкладається в поняття «глобальний рівень». Але є всі підстави припустити, що Огородникова Ю.Г. ототожнює «межстрановые сопоставления» з міжнародною конкурентоспроможністю. Нове поняття в теорію конкурентоспроможності вводить вітчизняний науковець Яремко Л.А.- «глобалізований регіон». В результаті проведеного аналітичного обзору літератури Яремко Л.А. доходить висновку, що глобальна конкурентоспроможність регіону – це здатність регіону успішно функціонувати в глобальному середовищі, реалізовувати свої геоекономічні інтереси і на цій основі забезпечити пришвидшення економічного розвитку та зростання добробуту регіональної громади на тривалу перспективу [12]. Серед перших, хто торкнувся проблеми розширення суб'єктів міжнародної конкуренції, хотілося б відзначити вітчизняного фахівця кластерного розвитку Соколенко С.І., який, торкаючись питань глобалізації, поміж іншим згадує і глобальні кластери [13]. В 2004 році вперше було опубліковано Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI). Він характеризує конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Як показав попередній аналіз, при розробці індексу автори ототожнили поняття міжнародної та глобальної конкурентоспроможності, як і деякі науковці [2, 6, 11]. Це дає підстави припустити, що під глобальною розуміється міжнародна конкурентоспроможність. Тому вважаємо, що на верхньому щаблі класифікації рівнів конкурентоспроможності повинна знаходитись саме міжнародна, а не глобальна, конкурентоспроможність.

Рівень економічної системи. Більшість науковців, які досліджують проблеми конкурентоспроможності, не зосереджують уваги на типі економічної системи. Не вдаючись в полеміку щодо причин «нехтування», пропонуємо власні міркування. Економічна система – об'єктивна єдність закономірно пов'язаних між собою явищ і процесів економічного життя. До елементів економічної системи поряд з іншим відносяться і країни, і регіони, і підприємства, і суспільство з його потребами. За дослідженнями Ятранова О.Є. «... на всех исторических этапах конкурентоспособность экономических систем, претерпевая процесс эволюции, объективно обуславливает развитие производительных сил и производственных отношений» [5, с.19]. Нажаль в фаховій літературі не наводяться результати фундаментальних досліджень щодо підходів до розуміння та трактування поняття «конкурентоспроможність традиційної (командно-адміністративної, ринкової, змішаної) економічної системи» - це тема окремого дослідження. Приймаємо заперечення стосовно того, що в сучасному світі не існує країни або території, яка б розвивалась за принципами тієї або іншої економічної системи так би мовити в «чистому вигляді». Але, якщо коректно говорити про країни, які обрали ринкову економіку, то коректно говорити і про конкурентоспроможність тієї або іншої економічної системи. Огляд фахової літератури дає підстави стверджувати: конкурентоспроможність економічної системи деякими авторами ототожнюється з конкурентоспроможністю економіки і розуміється як концентроване вираження економічних, науково-технічних, виробничих, управлінських та інших можливостей, реалізованих в товарах і послугах, що успішно протистоять конкурентам. Загальновідомо, що конкуренція передбачає суперництво, тобто здатність господарювати ефективніше ніж інші у конкретному середовищі. Виходячи з цього широкому розумінні конкурентоспроможність економічної системи – це здатність суспільного устрою до прогресивного соціально-економічного саморозвитку. В більш вузькому розумінні можна запропонувати таке визначення: конкурентоспроможність економічної системи – це економічна категорія, яка відображає відношення взаємодії системи продуктивних сил економічної системи, господарських відношень та інституціональної форми протікання означених процесів, завдяки чому отримується синергетичний ефект такої взаємодії. І оскільки конкурентоспроможність економічної системи безпосередньо впливає на міжнародну – вона розміщується на п'ятому щаблі класифікації.

Національний рівень. В доробках вітчизняних вчених, таких як Сіваченко І.Ю., Козак Ю.Г., Єхануров Ю.І. та інших, як синоніми розглядаються поняття « міжнародна конкурентоспроможність країни» та «національна конкурентоспроможність»: міжнародну конкурентоспроможність країни автори пов'язують з відкритістю (інтернаціоналізацією) національної економіки, а сутність поняття національної конкурентоспроможності визначають як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами становище національного товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому

ринках, тобто як здатність країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках «третіх країн» [14, С..29]. Згідно з дослідженнями означених науковців конкурентоспроможність національної економіки визначається стійким зростанням життєвих стандартів, утримання національними підприємствами на міжнародному ринку конкурентних позицій, усталеністю соціально-економічного прогресу. На нашу думку поняття «національна конкурентоспроможність» більш широке, ніж «конкурентоспроможність країни», як більш широке поняття «національна економіка» порівняно з поняттям «економіка країни». Національна конкурентоспроможність передбачає здатність суб'єктів ринку за національною приналежністю конкурувати з іншими суб'єктами, а конкурентоспроможність країни – це здатність до конкуренції суб'єктів даної країни. До постійної підтримки продуктивності праці на більш високому, ніж у конкурентів рівні, завдяки використанню винаходів і впровадження інновацій розширює межі поняття «національна конкурентоспроможність» Хамініч С.Ю. [4.] . В роботі [15] чітко визначено, що розуміється під національною конкурентоспроможністю – це здатність національної економіки виробляти і споживати товари й послуги в умовах конкуренції з товарами і послугами, виробленими в інших країнах, при цьому результатом конкуренції повинно бути зростання рівня життя населення при дотриманні міжнародних економічних стандартів.

Оскільки є суттєві розбіжності між конкурентоспроможністю країни та національною конкурентоспроможністю останню включено до класифікації рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин, наведеній в табл.1, і розміщено відразу після макрорівня.

Макроекономічний рівень. Неможливо всерйоз розглядати конкурентоспроможність галузі, регіону, підприємства якщо не відрегульовані основні баланси політичного, соціального та економічного характеру. Тому особлива увага при дослідженні конкурентоспроможності повинна приділятися макроекономічному рівню, на якому визначаються основні умови функціонування всієї господарської системи держави. Про актуальність та значення конкурентоспроможності країни говорить і той факт, що фахівці Швейцарського Міжнародного інституту розвитку менеджменту (IMD) щорічно за 314 критеріями, 128 з яких є статистичними індикаторами, визначають рейтинги понад 60 економік світу. Під конкурентоспроможністю країни експерти IMD розуміють здатність країни створювати та підтримувати середовище, в якому виникають конкурентоспроможні компанії. Згідно із визначенням Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОСРЕ) конкурентна країна – це країна, яка виробляє конкурентні товари та послуги при вільних та справедливих ринкових умовах, яка одночасно підтримує та збільшує реальні доходи населення в довготерміновій перспективі. Вітчизняними вченими під конкурентоспроможністю країни розуміють здатність забезпечити громадянам та підприємствам більші переваги, ніж інші країни, тобто ефективність роботи інститутів та інфраструктури країни, їхню здатність забезпечувати нормальні умови існування підприємництва[3, с.26].

Мезоекономічний рівень. Суб'єктами конкуренції на мезорівні виступають галузі, регіони, регіональні кластери. Розширене трактування поняття «конкурентоспроможність галузі» надають вітчизняні фахівці [3], які пропонують під конкурентоспроможністю галузі розуміти здатність підприємств (фірм) входити до галузі, швидко реагувати на зміну в її структурі, брати до уваги тенденції до зміни, відновлювати свої соціально-економічні системи і зберігати досягнутий рівень конкурентоспроможності виробництва.

Слід відзначити, що у вітчизняному економічному понятійному інструментарії до недавнього часу термін «конкурентоспроможність регіону» не застосовувався взагалі. Але для держав з високим ступенем територіальної різноманітності, до яких належить Україна, застосування відповідної термінології для проведення комплексної соціально-економічної оцінки є необхідним. Оскільки рівень конкурентоспроможності регіонів безпосередньо впливає на конкурентоспроможність країни і є її складовою, проблематика регіональної конкурентоспроможності набуває все більшої актуальності.

Аналіз фахової літератури та результати власних досліджень дають підстави запропонувати наступне визначення: конкурентоспроможність регіону - це здатність суб'єктів регіону до виробничо-господарської взаємодії, раціонального використання територіальних, соціальних, економічних й правових можливостей та конкурентних переваг на умовах самостійності і самофінансування.

ня задля досягнення високої продуктивності праці і постійно зростаючого рівня життя населення.

Вищенаведені результати дослідження показали наявність великої кількості різних об'єктів конкурентоспроможності. Як показує практика розвитку успішних країн та регіонів, найбільш ефективною формою економічного росту є теорія кластерного механізму. Одним з суб'єктів конкуренції на мезорівні виступають регіональні кластери, про які згадує в своїх дослідженнях М.Портер, Соколенко С.І. та ряд інших [10, 13]. Аналіз більш ніж 500 кластерних ініціатив, реалізованих за останні 10-15 років в 20 країнах, підтвердив суттєве підвищення їх конкурентоспроможності. Початок дослідження конкурентоспроможності галузей та країн через призму відносно нової форми організації бізнесу - кластерів поклав М. Портер. Безпосередній зв'язок між підвищенням рівня національної конкурентоспроможності та створенням регіональних кластерів відмічають і вітчизняні науковці, серед яких Соколенко С.І. [13]

Виходячи з попереднього розгляду сутності конкурентоспроможності, а також підходів до розуміння конкурентоспроможності країни і регіонів та з огляду на природу і склад учасників кластерів вважаємо, що конкурентоспроможність регіонального кластеру – це по-перше, обумовлена конкретним економічними, соціальними та політичними факторами *відповідна позиція* учасників регіонального кластеру як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку, по-друге здатність кластеру конкурувати з аналогічними мережевими структурами усередині та за межами регіону, по-третє, результуючий показник, який відображає рівень ефективності виробництва, розподілу та реалізації продукції як всередині регіону, так і за його межами з метою підвищення економічного потенціалу як учасників кластеру, так і соціально-економічного розвитку регіону в цілому. Тобто сутність конкурентоспроможності регіонального кластеру передбачає відповідний рівень конкурентоспроможності учасників кластеру та його продукції.

Мікроекономічний рівень. Одним з самих досліджених питань, присвячених проблемам конкурентоспроможності, є конкурентоспроможність підприємства (фірми). Свого часу М.Портер, досліджуючи конкуренцію, відмічав, що конкурують не країни (регіони), а фірми. Регіон та країна являють собою лише середу, яка сприяє (або не сприяє) конкурентоспроможності підприємства [10]. Як правило, під конкурентоспроможністю підприємства розуміти тимчасове вигідне становище підприємства в умовах конкурентного ринку протягом певного часу по відношенню до підприємств-конкурентів. Крім того, конкурентоспроможність фірми – це можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, результат її конкурентних переваг по всьому спектру проблем управління [3].

Об'ємний аналіз підходів до трактування поняття «конкурентоспроможність підприємства» провели вітчизняні фахівці [16., с.17-21], які доходять висновку, що «...конкурентоспроможність підприємства слід розглядати як здатність підприємства до отримання синергійного ефекту від раціонального використання наявних та новостворених у процесі реалізації стратегій розвитку конкурентних переваг» [16, с.22].

ВИСНОВКИ

Дослідження дозволяє дійти наступних висновків:

- серед науковців відсутній єдиний підхід як до визначення категорії «конкурентоспроможність» в цілому, так і конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин. Це пояснюється універсальністю самої категорії, динамічністю, змінами поглядів фахівців щодо її сутності в залежності від розвитку зовнішнього середовища. Публікації фахівців, присвячені проблемі термінологічного впорядкування категорії «конкурентоспроможність», можна розділити на три групи: в одній групі робіт зовсім не визначається дане поняття, в іншій групі публікацій наводиться широке трактування поняття, в третій групі досліджень фактично ототожнюються поняття міжнародної та глобальної конкурентоспроможності, національної конкурентоспроможності та конкурентоспроможності країни;

- основна маса представлених науковцями класифікацій конкурентоспроможності поєднує в собі об'єкти конкуренції (продукцію, товари) та суб'єкти конкуренції і тільки незначна кількість присвячена класифікації рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин. Три- та чотирівневі класифікації рівнів конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин включають

міжнародний (глобальний), макроекономічний, мезоекономічний та мікроекономічний рівні. З огляду на увагу, яку приділяють фахівці національній конкурентоспроможності та якого значення вона набуває для встановлення рівня міжнародної конкурентоспроможності країни, та на те, що на всіх етапах еволюційного розвитку суспільства конкурентоспроможність економічних систем обумовлює розвиток продуктивних сил та виробничих стосунків, вважаємо, що доповнення чотирирівневої класифікації конкурентоспроможності включенням рівнів «конкурентоспроможність економічної системи» та «конкурентоспроможності національної економіки» представляється цілком логічним. Запропонована класифікація дозволяє виокремити характеристики кожного рівня конкурентоспроможності суб'єктів конкурентних відносин та сприяє глибшому розкриттю сутності конкурентоспроможності як економічної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заблоцький Б.Ф. Регіональна економіка: [навч. посіб.] / Б.Ф. Заблоцький. - Львів: «Новий світ-2000», 2008. - 546 с.
2. Огородникова Ю.Г. Реализация конкуренции в инновационной деятельности. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue2/econom6.html>
3. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства: [навч. посіб.] / І.З., Должанський, Т.О. Загорна. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 384 с.
4. Хамініч С.Ю. Конкурентоспроможність національної економіки / С.Ю. Хамініч // Актуальні проблеми економіки. - 2007. - №4. - С. 20-25
5. Ятранов А.Е. Конкурентоспособность региона (на примере Республики Бурятия): Дис. канд. экон. наук. : 08.00.05 / О. Е. Ятранов - М.: - 2005. - 165 с.
6. Калюжнова Н.Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Н.Я. Калюжнова. - М.: ТЕИС, 2003. - 526 с.
7. Гальванский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерении / М. Гальванский, В. Жуковская, И. Трофимова. // Российский экономический журнал. - 1998. - №3. - С. 67-78
8. Гордынская Н.Г. Формирование конкурентных преимуществ экономики региона. Дис. ... канд. экон. наук. : 08.00.05 / Н. Г. Гордынская - М.: РГБ, 2005. - 137 с.
9. Марцин В.С. Конкурентне середовище, шляхи його реформування та механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства: [електронний ресурс] / В.С. Марцин // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 33-1 С. 78-84. : Режим доступу до журн.: www.donntu.edu.ua
10. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. / под ред. и с предисловием В.Д. Шетинина. - М.: Междунар. отношения, 1993. - 896 с.
11. Кондратьев В. Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности [Електронний ресурс]. / В. Кондратьев. - Режим доступу http://www.perspektivy.info/rus/ekob/gosudarstvo_i_korporacii_v_strategii_globalnoi_konkurentosposobnosti.htm
12. Яремко Л.А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг / Л.А. Яремко. // Регіональна економіка - 2009. - №1. - С. 51-58
13. Соколенко С.И. Инновационные возможности регионов - основа подъема конкурентоспособности экономики Украины / И. С. Станіслав // Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України. - Вип. 3. Донецьк: ДЕГІ, 2006. - С. 58-63
14. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: [навч. посіб.] / І.Ю. Сіваченко, Ю.Г. Козак, Ю.І. Єхануров та ін. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 456 с.
15. Інноваційна стратегія українських реформ. / [Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семиноженко В.] - К. Знання України, 2002. - 324 с.
16. Иванов Ю.Б. Конкурентные преимущества предприятия: оценка, формирования и развитие: моногр. / Ю.Б. Иванов, П.А. Орлов, О.Ю. Иванова. - Харьков: ВД «ИНЖЕК», 2008. - 352 с.